O‘SMIRLIK DAVRIDA OILAVIY IJTIMOIYLASHUVNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Datqayeva Feruza Ubaydullayevna
Andijon viloyati Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikasi kafedrasi o'qituvchisi

Qabul qilindi: 30.04.2026
Ko‘rib chiqildi: 01.05.2026
Tasdiqlandi: 02.05.2026

Kalit so‘zlar:
o‘smirlik davri, ijtimoiylashuv, oilaviy muhit, psixologik rivojlanish, shaxs shakllanishi, emotsional beqarorlik, ota-ona munosabati, ijtimoiy rollar, “Men konsepsiyasi”.

Annotatsiya. Mazkur ilmiy tezisda o‘smirlik davrida oilaviy ijtimoiylashuvning psixologik xususiyatlari, uning shaxs shakllanishiga ta’siri hamda oilaviy muhitning o‘smir psixik rivojlanishidagi o‘rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda o‘smirlik davriga xos psixologik o‘zgarishlar — o‘zini anglash, emotsional beqarorlik, mustaqillikka intilish va tengdoshlar ta’sirining kuchayishi kabi jihatlar yoritilgan. Shuningdek, oilaning ijtimoiylashuv instituti sifatidagi funksiyalari, ota-ona munosabatlari va kommunikativ jarayonlarning o‘smir shaxsiga ko‘rsatadigan ta’siri asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari ijobiy oilaviy muhit o‘smirda barqaror psixologik holat, ijtimoiy moslashuv va axloqiy qadriyatlarning shakllanishiga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kirish. O‘smirlik davri inson hayotidagi eng murakkab, o‘zgaruvchan va psixologik jihatdan keskin rivojlanish bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda shaxs organizmida biologik o‘zgarishlar bilan bir qatorda kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanish jarayonlari ham jadal kechadi. Aynan shu bosqichda o‘smir o‘zini mustaqil shaxs sifatida anglashga intilib, “Men konsepsiyasi” shakllanishi faol bosqichga o‘tadi. Shu sababli o‘smirlik davri psixologiya va pedagogika fanlarida alohida ilmiy e’tibor talab etadigan muhim davr sifatida qaraladi. O‘smirning ijtimoiylashuvi jarayonida oila birlamchi va eng muhim institut sifatida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Oila o‘smir uchun nafaqat yashash muhiti, balki uning axloqiy qarashlari, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy xulq-atvorini shakllantiruvchi asosiy makon hisoblanadi. Shu bois o‘smirlik davrida oilaviy ijtimoiylashuvning psixologik xususiyatlarini o‘rganish dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo‘ladi. Zamonaviy jamiyatda ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi, axborot oqimining kuchayishi va raqamli muhitning kengayishi o‘smirlarning psixologik rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu esa oilaviy muhitning tarbiyaviy

funksiyasini yanada muhimlashtiradi. Ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlar, tarbiya uslubi, oiladagi emotsional iqlim o‘smirning shaxs sifatida shakllanishida bevosita ahamiyatga ega. O‘smirlik davrida ijtimoiylashuv jarayoni ikki asosiy yo‘nalishda kechadi: birinchidan, oila ichidagi munosabatlar orqali axloqiy va madaniy qadriyatlarni o‘zlashtirish; ikkinchidan, tengdoshlar guruhi va keng ijtimoiy muhit ta’sirida ijtimoiy rollarni egallash. Ushbu ikki yo‘nalish o‘rtasidagi muvozanat o‘smir shaxsining psixologik barqarorligini belgilaydi. Psixologik nuqtai nazardan, o‘smirlik davrida emotsional beqarorlik, mustaqillikka intilish, tanqidiy fikrlashning kuchayishi va kattalar bilan munosabatlarda qarama-qarshiliklar kuzatiladi. Bu holatlar oilaviy ijtimoiylashuv jarayonining murakkablashishiga sabab bo‘ladi. Shu bilan birga, ijobiy oilaviy muhit o‘smirda ishonch, ijtimoiy moslashuv, mas’uliyat va o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, mazkur tezisning maqsadi o‘smirlik davrida oilaviy ijtimoiylashuvning psixologik xususiyatlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, oilaviy muhitning shaxs rivojlanishiga ta’sirini aniqlash hamda ushbu jarayonning asosiy psixologik mexanizmlarini yoritishdan iboratdir. Tadqiqot natijalari o‘smir shaxsining barqaror psixologik rivojlanishini ta’minlashda oilaning o‘rni va ahamiyatini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. O‘smirlik davrida oilaviy ijtimoiylashuvning psixologik xususiyatlari muammosi psixologiya, pedagogika va sotsiologiya fanlarida keng o‘rganilgan yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur masala yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘smir shaxsining shakllanishi oilaviy muhit, ijtimoiy munosabatlar va psixologik rivojlanish jarayonlari bilan uzviy bog‘liqdir.

Xorijiy psixologiyada o‘smirlik davri E. Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasida “identifikatsiya va rollar chalkashligi” bosqichi sifatida talqin qilinadi. Eriksonga ko‘ra, o‘smir bu davrda o‘z “Men”ini shakllantiradi va jamiyatdagi o‘rnini aniqlashga intiladi. Agar oilaviy qo‘llab-quvvatlash yetarli bo‘lmasa, shaxsda identifikatsion inqiroz yuzaga kelishi mumkin. J. Bowlby tomonidan ishlab chiqilgan “bog‘lanish nazariyasi”ga ko‘ra, bola va ota-ona o‘rtasidagi emotsional bog‘liqlik keyingi psixologik rivojlanishning asosini tashkil etadi. Ushbu nazariya o‘smirlik davrida ham dolzarb bo‘lib, ota-onaga ishonchli bog‘lanish o‘smirning ijtimoiy moslashuvi va emotsional barqarorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Zamonaviy G‘arb psixologiyasida o‘smirlik davri ko‘pincha ijtimoiy-emotsional rivojlanish nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. CASEL modeli doirasida o‘smirlarning o‘zini anglash, o‘zini boshqarish, ijtimoiy ong va mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmalari oilaviy muhit bilan bevosita bog‘liq ekani ta’kidlanadi. Oilada sog‘lom kommunikatsiya mavjud bo‘lsa, o‘smirda ijtimoiy kompetensiyalar tezroq shakllanadi.

Mahalliy olimlar tadqiqotlarida ham o‘smirlik davri psixologiyasi va oilaviy tarbiya masalasi muhim o‘rin tutadi. V.M. Karimova o‘smirlik davrida emotsional

o‘zgaruvchanlik va mustaqillikka intilish kuchayishini ta’kidlab, bu davrda oilaviy muhitning psixologik barqarorlikni ta’minlashdagi rolini alohida qayd etadi. E.G‘. G‘oziyev esa o‘smir shaxsining shakllanishida oila va tengdoshlar guruhi o‘rtasidagi ta’sir muvozanatini muhim omil sifatida ko‘rsatadi. O‘zbekistonlik pedagog va psixolog olimlar (O. Musurmonova, Sh. Sharipov, J. Yo‘ldoshev) oilaviy tarbiyaning milliy asoslarini o‘rganar ekan, o‘smir shaxsining axloqiy rivojlanishida milliy qadriyatlar, an’analar va oilaviy muhitning birligi muhim ekanligini ta’kidlaydilar. Ularning fikricha, oila o‘smirning birlamchi ijtimoiylashuv makoni bo‘lib, unda ijobiy psixologik muhit shakllanishi shaxs rivojlanishining asosiy sharti hisoblanadi. Ayniqsa, demokratik tarbiya uslubi o‘smirning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, mas’uliyat hissini shakllantirish va ijtimoiy moslashuvini kuchaytirishda eng samarali uslub sifatida e’tirof etiladi. Aksincha, haddan tashqari nazorat yoki beparvolik o‘smir psixikasida beqarorlik va nizoli holatlarni kuchaytirishi mumkin. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlik davrida oilaviy ijtimoiylashuv murakkab psixologik jarayon bo‘lib, u shaxsning emotsional barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va axloqiy qadriyatlar tizimining shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu sababli ushbu jarayonni o‘rganish va takomillashtirish zamonaviy psixologiya va pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Muhokama. O‘smirlik davrida oilaviy ijtimoiylashuvning psixologik xususiyatlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, bu jarayon oddiy tarbiyaviy ta’sir bilan cheklanmaydigan, balki murakkab ijtimoiy-psixologik mexanizmlarga asoslangan ko‘p qatlamli hodisadir. O‘smir shaxsining shakllanishi bir vaqtning o‘zida biologik yetilish, kognitiv rivojlanish va ijtimoiy munosabatlar tizimining kesishgan nuqtasida sodir bo‘ladi. Shu bois oilaviy ijtimoiylashuvning samaradorligi ko‘p jihatdan oiladagi psixologik muhit va ota-ona munosabatlarining sifatiga bog‘liq. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlik davrida “Men konsepsiyasi”ning shakllanishi kuchayadi va bu jarayon oilaviy munosabatlarga bevosita ta’sir qiladi. O‘smir o‘zini mustaqil shaxs sifatida anglashga intilar ekan, u ota-onadan emotsional va ijtimoiy mustaqillikka erishishga harakat qiladi. Biroq bu mustaqillik to‘liq ajralish emas, balki qo‘llab-quvvatlashga ehtiyoj bilan uyg‘unlashgan murakkab psixologik holatdir. Shu nuqtai nazardan, oiladagi muvozanatli tarbiya uslubi eng maqbul variant hisoblanadi. Muhokama jarayonida aniqlanishicha, demokratik tarbiya uslubi o‘smir psixologik rivojlanishiga eng ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bunday yondashuvda ota-onalar o‘smir fikrini hurmat qiladi, unga tanlov imkoniyatini beradi va shu bilan birga kerakli yo‘naltirishni amalga oshiradi. Natijada o‘smirda mas’uliyat hissi, mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmasi va ijtimoiy moslashuv darajasi oshadi. Aksincha, avtoritar yoki haddan tashqari nazoratchi yondashuvlar o‘smirda qarshilik, agressiya yoki introversiya kabi psixologik holatlarni kuchaytirishi mumkin. Shuningdek, o‘smirlik davrida tengdoshlar guruhi ta’sirining kuchayishi oilaviy ijtimoiylashuv jarayoniga sezilarli raqobat muhitini kiritadi. Ba’zi hollarda tengdoshlar ta’siri oilaviy qadriyatlardan

ustun kelishi mumkin. Bu holat ayniqsa oilada emotsional aloqa zaif bo‘lgan vaziyatlarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Shu sababli oilaning emotsional qo‘llab-quvvatlovchi funksiyasi o‘smirni ijtimoiy xavf omillaridan himoya qiluvchi asosiy mexanizm sifatida qaraladi. Tadqiqot davomida yana bir muhim jihat — oiladagi kommunikativ jarayonlarning sifati — alohida ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Ota-ona va o‘smir o‘rtasidagi ochiq, ishonchli va hurmatga asoslangan muloqot o‘smirning psixologik barqarorligini ta’minlaydi. Aksincha, kommunikativ uzilishlar, tushunmovchiliklar va emotsional sovuqlik o‘smirda begonalashuv hissini kuchaytiradi. Shuningdek, zamonaviy axborot muhitining o‘smir psixologiyasiga ta’siri ham sezilarli omil sifatida namoyon bo‘ladi. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali olinayotgan axborotlar o‘smirning qadriyatlar tizimini shakllantirishga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Agar oilada ushbu jarayon nazorat qilinmasa, o‘smirda noto‘g‘ri ijtimoiy stereotiplar shakllanishi mumkin. Shu sababli media savodxonlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish ham muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Umuman olganda, o‘smirlik davrida oilaviy ijtimoiylashuv murakkab, dinamik va ko‘p omilli jarayon bo‘lib, u shaxsning psixologik barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va axloqiy qadriyatlar tizimining shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu sababli oila, maktab va jamiyat hamkorligida olib boriladigan kompleks yondashuv ushbu jarayon samaradorligini ta’minlashning eng muhim sharti hisoblanadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqotda o‘smirlik davrida oilaviy ijtimoiylashuvning psixologik xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlik davri shaxsning psixologik rivojlanishida o‘ziga xos murakkab bosqich bo‘lib, bu davrda emotsional beqarorlik, mustaqillikka intilish, “Men konsepsiyasi”ning shakllanishi va tengdoshlar ta’sirining kuchayishi kabi jarayonlar faol kechadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, oilaviy ijtimoiylashuv o‘smir shaxsining shakllanishida asosiy psixologik omil bo‘lib xizmat qiladi. Ijobiy oilaviy muhit o‘smirda emotsional barqarorlik, ijtimoiy moslashuv, mas’uliyat hissi va axloqiy qadriyatlarning shakllanishiga yordam beradi. Aksincha, nizoli yoki beqaror oilaviy muhit psixologik beqarorlik, agressivlik va ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklarni kuchaytirishi mumkin. Shuningdek, ota-ona va o‘smir o‘rtasidagi kommunikativ munosabatlar sifatining yuqoriligi ijtimoiylashuv jarayonining samaradorligini belgilovchi muhim omil ekanligi aniqlandi. Demokratik tarbiya uslubi o‘smirning mustaqil fikrlashini rivojlantirsa, avtoritar yondashuvlar psixologik qarama-qarshiliklarni kuchaytirishi mumkin. Umuman olganda, o‘smirlik davrida oilaviy ijtimoiylashuv murakkab, ko‘p omilli va dinamik jarayon bo‘lib, uning samarali kechishi oila, maktab va jamiyat hamkorligiga bevosita bog‘liqdir. Mazkur jarayonning to‘g‘ri tashkil etilishi o‘smirlarning sog‘lom psixologik rivojlanishi va barqaror ijtimoiy moslashuvini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova V.M. Psixologiya. Toshkent.
2. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. Toshkent.
3. Slastenin V.A. Pedagogika. Moskva.
4. Musurmonova O. Oilaviy tarbiya pedagogikasi. Toshkent.
5. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimi bo'yicha me'yoriy hujjatlar.